

Online ISSN 2335-2388

RESPECTUS PHILOLOGICUS

2014 Nr. 26 (31)

RESPECTUS PHILOLOGICUS Nr. 26 (31)

MOKSLINIS TĖSTINIS LEIDINYS

Leidžia Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas ir Jano Kochanovskio universiteto Humanitarinis fakultetas Kielcuose du kartus per metus (balandžio 25 d. ir spalio 25 d.).

Mokslo kryptis: filologija (04H). Mokslo sritys: gramatika, semantika, semiotika, sintaksė (H 352), bendroji ir lyginamoji literatūra, literatūros kritika, literatūros teorija (H 390).

Pagrindinės kalbos: lietuvių, lenkų, anglų, rusų.

CZASOPISMO NAUKOWE

Wydawcy: Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie oraz Uniwersytet Jana Kochanowskiego – Wydział Humanistyczny w Kielcach. Ukazuje się dwa razy w roku: 25 kwietnia i 25 października.

Kierunek naukowy: filologia (04H). Dyscypliny naukowe: gramatyka, semiotyka, semantyka, syntaktyka (H 352), literatura ogólna i porównawcza, krytyka literacka, teoria literatury (H 390).

Podstawowe języki: polski, litewski, angielski i rosyjski.

ONGOING ACADEMIC PUBLICATION

Published twice a year (April 25, October 25) by Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities and The Jan Kochanowski University Faculty of Humanities in Kielce.

Scientific field: philology (04H). Research areas: grammar, semantics, semiotics, syntax (H 352), general and comparative literature, literary criticism, literary theory (H 390).

The journal accepts articles and correspondence written in English, Lithuanian, Polish and Russian.

DUOMENŲ BAZĖS / BAZY DANYCH / ABSTRACTING AND INDEXING

Elektronische Zeitschriftenbibliothek (2002) Arianta (2002)	Frei zugängliche E-Journals Universitätsbibliothek Regensburg
Balcan Rusistics (2004)	Naukowe i branżowe polskie czasopisma elektroniczne Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego
C.E.E.O.L. (2005)	Russian Language, Literature and Cultural Studies Central and Eastern European Online Library DFG Nationallizenzen
EBSCO (2006)	Humanities International Complete Humanities Source Current Abstracts Humanities International Index TOC Premier
MLA (2007)	Modern Language Association International Bibliography
Index Copernicus (2008)	Index Copernicus International Journal Master List
Lituanistika (2011) Linguistic Bibliography Online (2012) Ulrichs (2013)	The database of the humanities and social sciences in Lithuania Brill Leiden, Netherlands Ulrich's Periodicals

PATIKRA / WERYFIKACJA / VERIFICATION

Redakcijos adresas / Adres redakcji / Address of the editorial board

Žurnalas „Respectus Philologicus“

Respectus Philologicus

Vilniaus universitetas

Vilnius University

Kauno humanitarinis fakultetas

Kaunas Faculty of Humanities

Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva

Muitines 8, Kaunas 44280, Lithuania

Tel. +370 37 750 536

El. paštas / E-mail Respectus.Philologicus@khf.vu.lt

Interneto svetainė / Strona internetowa / Homepage www.rephi.khf.vu.lt

Moksliniai ir kalbos redaktoriai / Redakcja naukowa i językowa / Proof-readers

Gabija Bankauskaitė-Sereikienė (lietuvių kalba / język litewski / Lithuanian language)

Kazimierz Luciński, Beata Piasecka (lenkų kalba / język polski / Polish language)

Giedrė Drėgvaitė (anglų kalba / język angielski / English language)

Eleonora Lassan, Viktorija Makarova (rusų kalba / język rosyjski / Russian language)

Vertimas / Tłumaczenie / Translation

Beata Piasecka, Živilė Nemickienė

Pagrindinė redaktorė / Redaktor prowadzący / Publishing editor

Viktorija Makarova

Print ISSN 1392-8295, Online ISSN 2335-2388

© Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2014

© Uniwersytet Jana Kochanowskiego – Wydział Humanistyczny w Kielcach, 2014

REDAKTORIŲ KOLEGIJA — KOLEGIUM REDAKCYJNE

- Eleonora Lissan** VU KHF profesorė, habil. dr. (04H), Lietuva, *vyriausioji redaktorė*
 Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny
 w Kownie, dr hab. (04H), Litwa, *redaktor naczelny*
- Kazimierz Luciński** Jano Kochanovskio universiteto Kielcuose profesorius, habil. dr.
 (04H), Lenkija, *vyriausiosios redaktorės pavaduotojas*
 Profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab.
 (04H), Polska, *zastępcza redaktora naczelnego*
- Irina Oukhvanova-Shmygova** Baltarusijos valstybinio universiteto profesorė, dr. (04H), Balta-
 rusija, *vyriausiosios redaktorės pavaduotoja*
 Profesor Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego, dr (04H),
 Białoruś, *zastępcza redaktora naczelnego*
- Gabija Bankauskaitė-
 Sereikienė** VU KHF profesorė, dr. (04H), Lietuva, *atsakingoji sekretorė*
 Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny
 w Kownie, dr (04H), Litwa, *sekretarz kolegium*
- Daiva Aliūkaitė** VU KHF docentė, dr. (04H), Lietuva
 Docent Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w
 Kownie, dr (04H), Litwa
- Danutė Balšaitytė** VU Užsienio kalbų instituto profesorė, dr. (04H), Lietuva
 Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Instytut Języków Obcych,
 dr (04H), Litwa
- Wiesław Caban** Jano Kochanovskio universiteto Kielcuose profesorius, habil. dr.
 (05H), Lenkija
 Profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab.
 (05H), Polska
- Renato Corsetti** Romos universiteto „La Sapienza“ profesorius, habil. dr. (04H),
 Italija
 Profesor Uniwersytetu Rzymskiego „La Sapienza“, dr hab. (04H),
 Włochy
- Anatolij Chudinov** Uralo valstybinio pedagoginio universiteto profesorius, dr. (04H),
 Rusija
 Profesor Uralskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego,
 dr (04H), Rosja
- Hans-Jürgen Diller** Bochumo Ruhro universiteto profesorius, habil. dr. (04H),
 Vokietija
 Profesor Uniwersytetu Ruhry w Bochum, dr hab. (04H),
 Niemcy
- Alozas Gudavičius** Šiaulių universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Lietuva
 Profesor Uniwersytetu w Šiauliai, dr hab. (04H), Litwa
- Laima Kalėdienė** Lietuvių kalbos instituto vyriausioji mokslo darbuotoja,

- profesorė, dr. (04H), Lietuva
Starszy pracownik naukowy, profesor w Instytucie Języka Litewskiego, dr (04H), Litwa
- Juris Kastinš** Latvijos universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Latvija
Profesor Uniwersytetu Łotewskiego w Rydze, dr hab. (04H), Łotwa
- Asta Kazlauskienė** Vytauto Didžiojo universiteto profesorė, dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Witolda Wielkiego, dr (04H), Litwa
- Jurij Kleiner** Sankt Peterburgo universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Rusija
Profesor Uniwersytetu w Sankt Petersburgu, dr hab. (04H), Rosja
- Aleksandras Krasnovas** VU KHF profesorius, dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr (04H), Litwa
- Jadvyga Krūminienė** VU KHF profesorė, dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr (04H), Litwa
- Jurgita Mikėlionienė** Kauno technologijos universiteto docentė, dr. (04H), Lietuva
Docent Uniwersytetu Technologicznego w Kownie, dr (04H), Litwa
- Gerald E. Mikkelson** Kanzaso universiteto profesorius, dr. (04H), JAV
Profesor Uniwersytetu w Kansas, dr (04H), USA
- Olegas Poliakovas** VU KHF profesorius, habil. dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr hab. (04H), Litwa
- Marek Ruszkowski** Jano Kochanovskio universiteto Kielcuose profesorius, habil. dr. (04H), Lenkija
Profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (04H), Polska
- Yuri Stulov** Minsko valstybinio lingvistikos universiteto profesorius, dr. (04H), Europos „Amerikos studijų asociacijos“ Baltarusijos filialo prezidentas, Baltarusija
Profesor Państwowego Uniwersytetu Lingwistycznego w Mińsku, dr (04H), prezes białoruskiej filii Europejskiego Stowarzyszenia Studiów Amerykanistycznych, Białoruś
- Leona Tokor** Jeruzalės hebrajų universiteto profesorė, habil. dr. (04H), Izraelis
Profesor Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie, dr hab. (04H), Izrael

EDITORIAL BOARD

Eleonora Lissan	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania, <i>editor-in-chief</i>
Kazimierz Luciński	Professor (04H), The Jan Kochanowski University in Kielce, Poland, <i>deputy editor-in-chief</i>
Irina Oukhvanova-Shmygova	Professor (04H), Belarusian State University, Belarus, <i>deputy editor-in-chief</i>
Gabija Bankauskaitė-Sereikienė	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania, <i>managing secretary</i>
Daiva Aliūkaitė	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Danutė Balšaitytė	Professor (04H), Vilnius University (Institute of Foreign Languages), Lithuania
Wiesław Caban	Professor (05H), The Jan Kochanowski University in Kielce, Poland
Renato Corsetti	Professor (04H), Sapienza University of Rome, Italy
Anatolij Chudinov	Professor (04H), Ural State Pedagogical University, Russia
Hans-Jürgen Diller	Professor (04H), Ruhr University Bochum, Germany
Aloyzas Gudavičius	Professor (04H), Šiauliai University, Lithuania
Laima Kalėdienė	Professor (04H), Senior Researcher, Institute of the Lithuanian Language, Lithuania
Juris Kastinš	Professor (04H), University of Latvia, Latvia
Asta Kazlauskienė	Professor (04H), Vytautas Magnus University, Lithuania
Jurij Kleiner	Professor (04H), St. Petersburg State University, Russia
Aleksandras Krasnovas	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Jadvyga Krūminienė	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Jurgita Mikelionienė	Associate Professor (04H), Kaunas University of Technology, Lithuania
Gerald E. Mikkelson	Professor (04H), The University of Kansas, USA

Olegas Poliakovas	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Marek Ruskowski	Professor (04H), The Jan Kochanowski University in Kielce, Poland
Yuri Stulov	Professor (04H), Minsk State Linguistic University, President of European Association for American Studies in Belarus, Belarus
Leona Toker	Professor (04H), The Hebrew University of Jerusalem, Israel

TURINYS / SPIS TREŚCI

I. DISKURSO IR NARATYVO TYRIMAI / BADANIA NAD DYSKURSEM I NARRACJĄ

Olga Senkāne (Latvija / Łotwa). Implied Author in Philosophical Novels.....	13
Ewa Piotrowska-Oberda (Lenkija / Polska). The Quest for Knowledge in the <i>King James Bible</i>	27
Jurgita Astrauskienė, Jadvyga Krūminienė (Lietuva / Litwa). John Webster's Drama <i>The Duchess Of Malfi</i> : The Contexts and Contests of Wit	44
Елена Бразговская (Rusija / Rosja). Человек в «точках интенсивности»: сад как пространство самоидентификации	57
Анна Дащенко (Ukraina / Ukraina). «Послесловие к запискам о надписях на бронзе и камнях» Ли Цинчжао	68
Anna Wzorek (Lenkija / Polska). Wojciech Żukrowski (jakiego nie pamiętamy) – dla małoletniego odbiorcy	87
Kristina Bačiulienė (Lietuva / Litwa). Meilės kalba Marcelijaus Martinaičio knygoje <i>Atmintys</i>	98
Ewa Anna Piasta (Lenkija / Polska). Funkcja milczenia w powieści <i>Chusta Weroniki</i> Gertrudy von le Fort.....	110
Agnieszka Łobodziec (Lenkija / Polska). Violent Black Man and the Myth of Black Macho in Eugene O'Neill's <i>The Dreamy Kid</i>	123
Svetozar Poštić (Lietuva / Litwa). To Act or not to Act: How Coleridge Changed the Way We See <i>Hamlet</i>	133

II. KALBA. VISUOMENĖ. KULTŪRA / JĘZYK. SPOŁECZEŃSTWO. KULTURA

Tatyana Skrebtsova (Rusija / Rosja). The Concepts “Centre” and “Periphery” in the History of Linguistics: From Field Theory to Modern Cognitivism	144
Лара Синельникова (Ukraina / Ukraina). Дискурсивное пространство лингвокультурного типажа «профессор».....	152
Dorota Połowniak-Wawrzonek (Lenkija / Polska). Metafora w ujęciu kognitywnym.....	166
Gabija Bankauskaitė-Sereikienė, Eglė Keturakienė (Lietuva / Litwa). Amžinas dabartiškumas <i>Naujosios Romuvos</i> (1931–1940) reklamos	177
Skirmantė Biržietienė, Eglė Gabrėnaitė (Lietuva / Litwa). Eristinis argumentavimas reklamoje	190
Elżbieta Michow (Lenkija / Polska). Polskie i bułgarskie frazeologizmy somatyczne motywowane przez nazwy części ciała służących do myślenia	203
Małgorzata Krzysztofik (Lenkija / Polska). Aksjologia czasu antropologicznego w XVII-wiecznych kalendarzach gdańskich Stefana Furmana.....	217

Greta Kaušikaitė, Tatyana Solomonik-Pankrašova (Lietuva / Litwa). Vernacular Translation as Enarratio Poetarum: Caedmon's "Hymn of Creation"	230
Ирина Роляк (Lenkija / Polska). Об особенностях терминологической группы слов со значением 'цена – стоимость' / 'cena – wartość' и проблеме их эквивалентности в переводе	239
Marek Przeniosło, Małgorzata Przeniosło (Lenkija / Polska). Wilno i Wileńszczyzna w okresie ewakuacji wojsk i władz rosyjskich w 1915 r.	248
Iłona Mickienė, Rita Baranauskienė (Lietuva / Litwa). Veliuonos apylinkių pravardžių struktūros ypatumai: antrinės pravardės	262
 III. SKAUDŪS KLAUSIMAI / DRAŽLIWE KWESTIE	
Алла Дюмидова, Виктория Макарова (Lietuva / Litwa). Движение «естественное родительство» – как (как бы) противостояние обществу потребления	270
 IV. MŪSŲ VERTIMAI / NASZE PRZEKŁADY	
John R. Taylor (Naujoji Zelandija / Nowa Zelandia). Kalba mąstyme. II dalis. Vertė / Tłum. Živilė Nemickienė	283
 V. MOKSLINIO GYVENIMO KRONIKA / KRONIKA ŻYCIA NAUKOWEGO	
Knygų recenzijos / Recenzje książek	
Йенс Херльт (Šveicarija / Szwajcaria). КОВТУН, Н. В. (ред.), 2014. <i>Кризис литературоцентризма. Утрата идентичности vs. новые возможности</i> . Москва: Флинта	295
Gabija Bankauskaitė-Sereikienė (Lietuva / Litwa). MAČIULIS-MAIRONIS, Jonas, 2014. <i>Pavasario balsai. 1920 metų leidimo maketo fotografinė kopija</i> . Rengėja ir įvadinio teksto autorė Virginija Babonaitė. Kaunas: Naujasis lankas	298
Michał Mazurkiewicz (Lenkija / Polska). BISKUPSKI, Mieczysław B. B., 2011. <i>Nieznana wojna Hollywood przeciwko Polsce 1939–1945</i> . Warszawa: Fijorr Publishing	302
Ewa Kula, Tomasz Maliszewski (Lenkija / Polska). LOBANOV, N. A., MAŹEIKIENĖ, N., SKVORTSOV, V. N. (Eds), 2013. <i>Continuous education as a prerequisite of the development of professional competences. Monography</i> , Saint-Petersburg	304
Anonsai / Zapowiedzi	308
 VI. REIKALAVIMAI STRAIPSNIAMIS / ZASADY OPRACOWYWANIA PUBLIKACJI	
VII. MŪSŲ AUTORIAI / NASI AUTORZY	323

CONTENTS

I. RESEARCH OF DISCOURSE AND NARRATIVE

Olga Senkāne (Latvia). Implied Author in Philosophical Novels	13
Ewa Piotrowska-Oberda (Poland). The Quest for Knowledge in the <i>King James Bible</i>	27
Jurgita Astrauskienė, Jadvyga Krūminienė (Lithuania). John Webster's Drama <i>The Duchess of Malfi</i> : The Contexts and Contests of Wit	44
Elena Brazgovskaya (Russia). Man in the "Points of Intensity": Garden as a Space of Self-Identification.	57
Ganna Dashchenko (Ukraine). "Postface to a Catalogue on Bronze and Stone Inscriptions" by Li Qingzhao	68
Anna Wzorek (Poland). Wojciech Żukrowski (who We do not Remember) – for the Young Reader	87
Kristina Bačiulienė (Lithuania). Language of Love in Marcelijus Martinaitis <i>Atmintys</i>	98
Ewa Anna Piasta (Poland). The Function of Silence in Gertrud von le Fort's Novel <i>The Veil of Veronica</i>	110
Agnieszka Łobodziec (Poland). Violent Black Man and the Myth of Black Macho in Eugene O'Neill's <i>The Dreamy Kid</i>	123
Svetozar Poštić (Lithuania). To Act or not to Act: How Coleridge Changed the Way We See <i>Hamlet</i>	133

II. LANGUAGE. SOCIETY. CULTURE

Tatyana Skrebtsova (Russia). The Concepts "Centre" and "Periphery" in the History of Linguistics: From Field Theory to Modern Cognitivism	144
Lara Sinelnikova (Ukraine). Discourse Space of the Linguocultural Character Type "Professor"	152
Dorota Połowniak-Wawrzonek (Poland). Metaphor in Cognitive Approach	166
Gabija Bankauskaitė-Sereikienė, Eglė Keturakienė (Lithuania). Eternal Contemporaneity in Advertisements of <i>Naujoji Romuva</i> (1931–1940).....	177
Skirmantė Biržietienė, Eglė Gabrėnaitė (Lithuania). Eristic Argumentation in Advertising....	190
Elżbieta Michow (Poland). Polish and Bulgarian Somatic Phrases Justified with the Names of the Parts of the Body Designed for Thinking	203
Malgorzata Krzysztofik (Poland). Axiology of Anthropological Time in Stefan Furman's Calendars of the 17 th Century Gdansk.	217
Greta Kaušikaitė, Tatyana Solomonik-Pankrašova (Lithuania). Vernacular Translation as Enarratio Poetarum: Cædmon's "Hymn of Creation"	230

Irina Rolak (Poland). On the Peculiarities of Terminological Word Group with Meaning “Value-Based Pricing” and the Problem of Their Equivalence in Translation.....	239
Marek Przeniosło, Małgorzata Przeniosło (Poland). Vilnius and the Vilnius Region in the Period of Evacuation of Russian Army and Authorities in 1915.....	248
Ilona Mickienė, Rita Baranauskienė (Lithuania). The Peculiarities of Nickname Structure in the Vicinity of Veliuona: Secondary Nicknames	262
 III. SENSITIVE ISSUES	
Ala Diomidova, Viktorija Makarova (Lithuania). Movement of “Natural Parenting” as (as if) a Confrontation with a Consumer Society	270
 IV. OUR TRANSLATIONS	
John R. Taylor (New Zealand). Kalba mūsų mintyse. II dalis / Language in the Mind. Part II. Translated by Živilė Nemickienė.....	283
 V. SCIENTIFIC LIFE CHRONICLE	
Book reviews	
Йенс Херльт (Switzerland). КОБТУН, Н. В. (ed.), 2014. <i>Кризис литературоцентризма. Утрата идентичности vs. новые возможности</i> . Москва: Флинта	295
Gabija Bankauskaitė-Sereikienė (Lithuania). MAČIULIS-MAIRONIS, Jonas, 2014. <i>Pavasario balsai. 1920 metų leidimo maketo fotografinė kopija</i> . Ed. Virginija Babonaitė. Kaunas: Naujasis lankas	298
Michał Mazurkiewicz (Poland). BISKUPSKI, Mieczysław B. B., 2011. <i>Nieznana wojna Hollywood przeciwko Polsce 1939–1945</i> . Warszawa: Fijorr Publishing	302
Ewa Kula, Tomasz Maliszewski (Poland). LOBANOV, N. A., MAŽEIKIENĖ, N., SKVORTSOV, V. N. (Eds), 2013. <i>Continuous education as a prerequisite of the development of professional competences. Monography</i> , Saint-Petersburg.....	304
 Announcements	308
 VI. REQUIREMENTS FOR PUBLICATION	310
 VII. OUR AUTHORS	323

Marek Przeniosło

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Historii

ul. Żeromskiego 5, 25–369 Kielce, Polska

Tel. +48 41 349 73 06

E-mail: m.przenioslo@neostrada.pl

Zainteresowania naukowe: społeczeństwo polskie w XX wieku

Małgorzata Przeniosło

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Edukacji Szkolnej

ul. Krakowska 11, 25–029 Kielce, Polska

Tel. +48 41 349 67 69

E-mail: malgorzata.przenioslo@ujk.edu.pl

Zainteresowania naukowe: historia nauki i oświaty, dzieje dobroczynności i pomocy społecznej

**WILNO I WILEŃSZCZYZNA W OKRESIE EWAKUACJI WOJSK
I WŁADZ ROSYJSKICH W 1915 ROKU**

Działania militarne I wojny światowej początkowo toczyły się w pewnym oddaleniu od Wilna. Ofensywa państw centralnych bezpośrednio zagroziła miastu dopiero w lecie 1915 r. Rozpoczęto wówczas w Wilnie przygotowania do ewakuacji ważniejszych urzędów, struktur gospodarczych i finansowych. Stopniowo z miasta wyjeżdżały też osoby w nich zatrudnione (najczęściej wraz z rodzinami), szczególnie szczebel kierowniczy. Intensyfikacja tych wyjazdów nastąpiła na przełomie sierpnia i września. Ewakuacją objęto także mężczyzn w wieku poborowym. Duża część mieszkańców Wileńszczyzny swe sympatie lokowała po stronie rosyjskiej, co było zrozumiałe biorąc pod uwagę fakt służby w armii carskiej przedstawicieli własnych rodzin. Niektórzy zachowywali neutralność. Po wybuchu wojny poważnym problemem dla ludności były rekwizycje przeprowadzane przez wojska rosyjskie. Były one szczególnie dotkliwe dla rolników. Jeszcze większym zagrożeniem dla mienia mieszkańców Wileńszczyzny była stosowana przez wycofujące się wojska rosyjskie taktyka zostawiania za sobą „spalonej ziemi”. W przypadku Wileńszczyzny akcja ta w małym stopniu dotknęła Wilno, poważnie ucierpiały natomiast tereny rolnicze, w tym bezpośrednio położone w pobliżu miasta. W dniu 18 września 1915 r. do Wilna wkroczyły oddziały niemieckie. Mieszkańcy Wileńszczyzny na zmianę sytuacji zareagowali ze spokojem, nie było przypadków paniki. Zajmowane ziemie, wcześniej będące w posiadaniu Rosji, Niemcy traktowali jako teren zdobyczny, stąd w maksymalnym stopniu starali się je eksploatować. Bezpośrednio odbijało się to na poziomie życia ludności cywilnej.

SŁOWA KLUCZOWE: I wojna światowa, dzieje Wilna, pamiętniki.

W artykule analizie poddane zostaną dwa niepublikowane pamiętniki: Stanisława Aleksandrowicza i Tadeusza Hryniewicza. Pamiętnik Aleksandrowicza przechowywany jest w Instytucie Polskim i Muzeum im. Władysława Sikorskiego w Londynie (IPMS, kol. 127, t. 1-2), pamiętnik Hryniewicza znajduje się w zasobach Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie (LPAH, TPNW, f. 1135, ap. 13, b. 174). Oba pamiętniki zawierają bogate informacje o Wilnie w okresie I wojny światowej. W przypadku Aleksandrowicza zapis dotyczący wojny jest fragmentem szerszego materiału obejmu-

jącego relacje na temat okresu przedwojennego, jak i powojennego. Pamiętnik autorstwa Hryniewiczza to relacja dotycząca tylko roku 1915. Był to rok newralgiczny w dziejach miasta, we wrześniu władze i wojska rosyjskie opuściły Wilno, w ich miejsce wkroczyły oddziały niemieckie. Analiza zamieszczona w tekście dotyczyć będzie przede wszystkim tego właśnie okresu. Poza materiałem pamiętnikarskim autorzy sięgną w pewnym zakresie i do innych źródeł, także literatury przedmiotu. Podkreślić jednak trzeba, że do tej pory dzieje Wilna w latach I wojny były obszarem zainteresowań badaczy jedynie w niewielkim stopniu. Tekst jest fragmentem dociekań jakie autorzy prowadzą w ramach realizacji międzynarodowego projektu badawczego finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego: „Pamiętniki i kolekcje listów polskich autorów z ziem zabranych w latach 1795–1918”. Całość projektu koordynuje Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach.

Analizowane pamiętniki zawierają cenne informacje dotyczące dziejów Wilna, szczególnie wiadomości na temat życia codziennego mieszkańców w warunkach wojny oraz zachowań wojsk i władz – początkowo rosyjskich, następnie niemieckich. Autorzy zwrócą uwagę w tekście na kilka wątków. W obszarze zainteresowania znajdzie się szczególnie: 1) polityka wojsk i władz rosyjskich w okresie zbliżania się do Wilna linii frontu; 2) postawa mieszkańców miasta i regionu wobec Rosjan; 3) przygotowania do obrony, obraz działań militarnych; 4) wkroczenie do Wilna wojsk niemieckich; 5) zachowanie Niemców, pierwsze decyzje nowych władz; postawa społeczeństwa wobec Niemców.

Stanisław Aleksandrowicz urodził się w 1895 r. (zmarł w Wielkiej Brytanii w 1982). Początkowo wraz z rodzicami mieszkał w rodzinnym majątku Giełłasze (w okresie międzywojennym majątek leżał w powiecie wileńsko-trockim). Uczęszczał do II Państwowego Gimnazjum Klasycznego w Wilnie, maturę zdał w 1914 r. i w tymże roku rozpoczął studia w Uniwersytecie w Kijowie. W grudniu 1914 r. wyjechał z Kijowa do Pośpieszki¹, majątku swojego stryja Antoniego. Mieszkał tu już wcześniej; nie posiadający potomstwa stryj właśnie w nim upatrywał spadkobiercę swoich dwóch majątków: Pośpieszki i Wierszuby². Oba położone były na przedmieściach Wilna. Rodzice Stanisława, po oddaniu majątku Giełłasze w dzierżawę, wyjechali do Wilna. Tu mieszkali także w latach I wojny światowej. W tym czasie Stanisław przebywał w majątkach stryja, pomagając w ich zarządzaniu.

Znacznie mniej informacji posiadamy o drugim z autorów analizowanych tekstów. Hryniewicz był pracownikiem Banku Ziemskiego w Wilnie. Mimo ewakuacji banku i części jego pracowników pozostał w mieście – mieszkał tu wraz z matką. To właśnie decyzja matki wpłynęła na pozostanie Hryniewiczów w Wilnie i rezygnacji z wyjazdu. Aby uniknąć przymusowego wysiedlenia (takie dotyczyło mężczyzn w wieku poborowym), Hryniewicz zaciągnął się do milicji miejskiej (wykonywał w niej prace urzędnicze).

Wilno jest miastem, o którym w przypadku lat I wojny światowej posiadamy dość precyzyjne informacje na temat liczby ludności. Jest to możliwe głównie za sprawą spisów przeprowadzanych przez Niemców. Pierwszy ze spisów został ogłoszony już 1 listopada

¹ Studiów formalnie nie przerwał, gdyż posiadając status studenta nie podlegał poborowi do wojska.

² W ramach posiadłości funkcjonował, znany nie tylko w Wilnie, jeździecki konny tor wyścigowy. W samych majątkach funkcjonowała niewielka stadnina koni.

1915 r., a więc zaledwie kilka tygodni po opuszczeniu Wilna przez wojska rosyjskie. Spis wykazał, że w mieście mieszka 142 063 osób (*Spisy ludności 1919: 4–5*). W kolejnych miesiącach liczba ludności Wilna nieco spadła, wiązało się to ze sporą śmiertelnością, także zorganizowanymi i indywidualnymi wyjazdami mieszkańców.

Działania militarne Wielkiej Wojny, które rozpoczęły się w sierpniu 1914 r., początkowo toczyły się w sporym oddaleniu od Wilna³. Ofensywa państw centralnych bezpośrednio zagroziła temu obszarowi dopiero w lecie 1915 r. Rosjanie planowali, że rejon Wilna stanie się ważnym punktem obronnym. W związku z tym w sierpniu i na początku września w okolicach miasta, także na jego przedmieściach, prowadzono intensywne prace fortyfikacyjne. Wykopano ciągnące się kilometrami okopy, przygotowano różnego rodzaju umocnienia i stanowiska dla artylerii. Materiał do prac umocnieniowych pozyskiwano przede wszystkim z okolicznych lasów. Do prac wykorzystywano okoliczną ludność cywilną, którą formowano w specjalne oddziały robotnicze. Praca była odpłatna, nieraz robotników musiano jednak angażować na zasadzie przymusu. Całością akcji przygotowań terenu do obrony kierowały oddziały saperские.

Samo Wilno w połowie 1915 r. było rejonem koncentracji znacznych sił wojskowych. Przez miasto przemieszczały się także liczne oddziały udające się w inne rejony stacjonowania. Częściowo były to siły, które brały udział w zmaganiach na zachód od Wilna i były wycofywane. W ich miejsce na front kierowano nowe jednostki. Już w pierwszych dniach sierpnia 1915 r. rozpoczęły się w Wilnie przygotowania do ewakuacji ważniejszych urzędów, struktur gospodarczych i finansowych. Stopniowo z miasta wyjeżdżały też osoby w nich zatrudnione (najczęściej wraz z rodzinami), szczególnie szczebel kierowniczy. Intensyfikacja tych wyjazdów nastąpiła na przełomie sierpnia i września⁴. Wyjazdy dotyczyły w największym stopniu Rosjan. Ewakuacją objęto także mężczyzn w wieku poborowym, tych którzy wcześniej nie zostali powołani do służby. Decyzję w tej sprawie wydano na początku września, dotyczyła ona osób w wieku od 18 do 45 lat. Akcja wyjazdów wspomnianej grupy odbywała się zwykle na zasadzie przymusu. W mieście przeprowadzono kilka akcji mających na celu „wyłapywanie” rezerwistów. Obrazowo przedstawia te działania Tadeusz Hryniewicz: „Zjawili się i mężczyźni i zabierali co kto mógł [z likwidowanych magazynów], ale wnet się okazało, że mężczyźni trafili w pułapkę, bo nie wiadomo skąd się wziął drugi oddział żołnierzy, otoczył mężczyzn objuczonych rzeczami i poprowadził ich na Wojenne Pole, gdzie byli razem z wojskiem wysłani koleją w głąb Rosji. Tegoż samego dnia nad rankiem i w nocy z 2 na 3 września [z 16 na 17 września], po domach chodziła policja i zabierała pospolitaków drugiej kategorii nie tylko za pięć ostatnich lat, ale i za wszystkie lata, nawet po ulicach chodzących młodych ludzi bez żadnej kategorii zabierała bez gawędy⁵. Gdy oni protestowali, odpowiadano, że to rozkaz. Wobec tego wiele osób zniemacka zaskoczonych musiało, prawie tak jak stojąc, iść na Wojenne Pole, skąd całymi partiami zostali z wojskiem wysłani. To samo,

³ Choć już w drugiej połowie sierpnia i we wrześniu 1914 r. do zaciętych walk doszło na terenie Prus Wschodnich.

⁴ Szacuje się, że na terenie Litwy ewakuacją objęto 300 tysięcy ludności (Rachuba *i in.* 2008: 330).

⁵ Tak radykalnych działań wobec mężczyzn w wieku poborowym nie podejmowano na terenie Królestwa Polskiego.

tylko na szerszą skalę, przy współudziale Kozaków, na mocy sporządzonej przez policję listy podlegających ewakuacji osób, było dokonywane chwytywanie młodszych ludzi. [...] Z pospolitaków drugiej kategorii wielu musiało gdzie indziej ukrywać się, aby nie być schwytanym, a kto nie ukrywał się to ten okupił się pieniężnym datkiem 10-20 rubli, po otrzymaniu którego zostawali go w spokoju” (LPAH, TPNW, f. 1135, ap. 13, b. 174, l. 12).

Jak wspomniano, część wyjazdów wiązała się z planową (obowiązkową) ewakuacją urzędników administracji rosyjskiej, funkcjonariuszy służb porządkowych, wybranych pracowników banków, przedsiębiorstw komunikacyjnych, kadry i robotników niektórych zakładów przemysłowych (zwykle wraz z maszynami), niektóre – z indywidualnie podejmowanymi decyzjami wynikającymi z obawy pozostania w mieście, które może być objęte walkami. W tym ostatnim wypadku o ewentualnym wyjeździe przynajmniej w pewnym stopniu decydowały możliwości znalezienia lokum na terenach oddalonych od linii frontu (np. u rodziny), także odpowiednie zabezpieczenie finansowe. Zdecydowana większość mieszkańców Wilna pozostała w swym mieście. Takie decyzje podejmowały również osoby, które logistycznie byłyby w stanie wyjazd zorganizować. W przypadku tych, którzy rozważali możliwość wyjazdu, decyzja o pozostaniu często wiązała się z chęcią nadzorowania posiadanego majątku, nieraz z podeszłym wiekiem lub nie najlepszym stanem zdrowia. Jeżeli któryś z domowników nie był w stanie wyjechać ze względu na kłopoty zdrowotne, zwykle z wyjazdu rezygnowali i inni członkowie rodziny lub niektórzy z nich. Na pozostanie w takich wypadkach decydowali się często również przedstawiciele społeczności rosyjskiej w mieście.

Jedynie w niewielkim stopniu wyjazdy ludności cywilnej wynikały z paniki wywołanej np. strachem przed drastycznym zachowaniem wojsk i władz niemieckich. Więcej przypadków takich zachowań można było obserwować w początkowym okresie wojny w Królestwie Polskim⁶. Na tym terenie ewakuacja ludności (przymusowa i dobrowolna) dotyczyła w szerszej skali terenów po wschodniej stronie Wisły. W pierwszym roku wojny obszar Królestwa opuściło około 800 tysięcy osób (w tym część to wyznawcy prawosławia). Tereny opuszczane przez ludność, zgodnie z taktyką zostawiania za sobą „spalonej ziemi”, wojska rosyjskie pozbawiały zapasów, co nie dało się wywieść – niszczone i palono. Często dotyczyło to także budynków. Takie akcje zdołano przeprowadzić tylko w niektórych rejonach Królestwa. Identyczną taktykę wojska rosyjskie w kolejnych miesiącach wojny stosowały na Wileńszczyźnie.

Ponieważ początkowo działania militarne przebiegały w pewnym oddaleniu od Wilna, w mieście nie było czuć atmosfery wojennej. Dość powszechne było przekonanie o potędze militarnej Rosji i jej zdolności do pokonania wojsk państw centralnych. Duża część mieszkańców Wilna swe sympatie lokowała po stronie rosyjskiej, co zresztą było zrozumiałe, biorąc pod uwagę fakt służby w armii carskiej przedstawicieli własnych rodzin. Niektórzy zachowywali neutralność, pamiętając o wcześniejszej polityce prowadzonej przez władze rosyjskie. Stopniowo sympatie wobec Rosji słabły, na co bezpośredni wpływ

⁶ Pewien wpływ na takie postawy miała oficjalna prasa, także różnorodne plotki rozpowszechniane wśród społeczeństwa mówiące o okrucieństwach jakich na ludności cywilnej dopuszczały się oddziały państw centralnych. Na ogół były to wiadomości mocno przesadzone.

miała bieżąca polityka władz i wojsk rosyjskich. Wyraźniejszych sympatii kierowanych w stronę państw centralnych jednak nie obserwowano, choć – co oczywiste – ujawnianie ich mogło grozić represjami. Wiadomości z linii frontu docierały do mieszkańców miasta najczęściej za pośrednictwem prasy, korespondencji od rodziny, w pewnym zakresie także osób, które trafiały do Wilna z terenów objętych działaniami militarnymi. W przypadku tych ostatnich, począwszy od wiosny 1915 r., Wilno i Wileńszczyzna były coraz częściej świadkami przemieszczania się dużych rzesz mieszkańców terenów przyfrontowych. Byli to uchodźcy (przymusowi i dobrowolni), którzy zwykle całymi rodzinami, wraz z dobytkiem, kierowani byli na wschód do bardziej oddalonych od linii frontu obszarów Rosji. Wkrótce zresztą, w sierpniu i w pierwszej połowie września 1915 r., podobnego typu akcją objęci zostali i mieszkańcy najbliższych okolic Wilna i samego miasta.

Pośpiech związany z ewakuacją, także jej nieprzygotowanie, bezpośrednio wpływały na przypadki śmierci wśród ewakuowanych. Szczególnie zagrożone były małe dzieci oraz osoby starsze i chore. Duże straty odnotowywano również w koniach służących jako siła pociągowa i wśród pędzonego bydła. Problem ten sygnalizuje w swoich wspomnieniach Stanisław Aleksandrowicz: „Kozacy wypędzali na tułaczkę coraz to nowe wsie i to bliższe Wilnu. Jechały na niedolę i tułaczkę całe gminy, uwożąc na wozach dobytek i pędząc ocalałe z rekwizycji bydło. Wzdłuż traktu na Niemenczyn, w lasach i na łąkach, pasły się porzucone kulawe konie i też takie krowy. W przydrożnych rowach leżały wzdęte od upału trupy zwierząt, przeważnie koni, padłych w drodze. Nad całym traktem i częścią przy traktowego lasu nigdy już nie opadał kurz i pył, wzbijany ciągle kołami wozów, stopami ludzi i kopytami i racicami zwierząt. Dnie były duszne i bezwietrzne, a gęsty pył traktu był nasiąknięty smrodem rozkładu padliny. Z tego też powodu jeździłem do Wierszuby drogami bocznymi przez lasy, pomiędzy traktem i Wilią. Służba leśna mówiła, że mogiły przydrożne dzieci i ludzi starych, ostatnio potrożyły się” (IPMS, kol. 127, t. 1, l. 45).

Szczegółowo proces ewakuacji administracji rosyjskiej w Wilnie, także części struktur gospodarczych w mieście, przedstawił w swoim pamiętniku Tadeusz Hryniewicz. Jego zapiski dzienne z sierpnia 1915 r. w dużym stopniu zdominowane są przez tego typu informacje. Niewątpliwie wiązało się to faktem, że ewakuacją objęty był też Bank Ziemski, w którym pracował autor. Były to więc dla niego wydarzenia pierwszoplanowe. Jednak i na innych mieszkańcach Wilna ewakuacja, szczególnie urzędów rosyjskich, musiała robić duże wrażenie i być przedmiotem stałych dyskusji. Po dziesiątkach lat stabilizacji władza rosyjska w mieście zachwiała się. Informacje dotyczące ewakuacji Banku Ziemskiego zawarte w pamiętniku Hryniewicza są dość dokładne. Przytoczyć możemy fragmenty poświęcone temu wątkowi z trzech dni: „16 sierpnia. Bank Ziemski ukończył swoje pakowanie (402 paki uformowano, w tym 285 pak archiwum ze wszystkimi sprawami i księgami, 101 buchalteria i kancelaria, 7 pak kasa); 17 sierpnia. Wyjechał Bank Ziemski. Trzy towarowe wagony z pakami archiwum, buchalterii i kancelarii w towarzystwie panów Wirszyłło, Jurgielewicz, Mieczkowskiego i woźnego Bolesia [pojechały] na Lidę, Mołodeczno, Połock, Witebsk do Piotrogradu; 18 sierpnia. Wyjechał Zarząd Banku Ziemskiego z kasą do Piotrogradu w zamówionym wagonie 2 klasy razem z 25 urzędnikami, a reszta 20 osób wyjechało do Piotrogradu pojedynczo tegoż dnia wieczorem i na drugi dzień” (LVIA, TPNW, f. 1135, ap. 13, b. 174, l. 8). Hryniewicz informował też o ewakuacji innych banków, również urzędów rosyjskich.

W obu analizowanych pamiętnikach znajdujemy informacje o wywozie w sierpniu z Wilna dzwonów kościelnych, także niektórych pomników. Zacytować tu można fragmenty dotyczące tych kwestii. Hryniewicz zapisał m.in.: „Wywiezione zostały do Moskwy wszystkie dzwony z kościołów katolickich i zdjęte zostały ze swoich piedestałów pomniki: Katarzyny i Puszkina i [także] wywiezione do Moskwy (LVIA, TPNW, f. 1135, ap. 13, b. 174, l. 8). Do wydarzeń tych nawiązuje również Aleksandrowicz: „Tymczasem władze rosyjskie wywoziły z Wilna archiwa i ewakuowały urzędy. Zabierano w głąb „Matuszki Rosji” pomniki. Znikł w ciągu tylko jednej nocy pomnik carycy Katarzyny II-giej. Został po nim tylko cokół i wzniesienie z ładnego różowego granitu. Wywieziono też z Cielętnika i popiersie Puszkina. Wilnianie chodzili patrzeć jak na grubej linie zawisł ciężki, bo brązowy, pomnik Murawjowa – Wieszatiela. Założono mu pętlę na szyję i podźwignięto figurę z cokołu. Prowizoryczny drewniany dźwig przeniósł figurę na wóz – platformę, na której zawieszono go na kolej” (IPMS, kol. 127, t. 1, k. 44).

Społeczeństwo musiało się borykać z zagrożeniami, jakie wynikały z czasowych kwaterunków w związku z przemieszczaniem się przez Wilno i jego okolicę dużych oddziałów wojskowych. Na szwank narażony był szczególnie majątek gospodarstw rolnych. Pod koniec sierpnia i na początku września 1915 r., a więc bezpośrednio przed wyparciem Rosjan, takie „wizyty” stały się coraz częstsze. Liczne informacje na ten temat znajdujemy na kartach pamiętnika Aleksandrowicza. Obrazowo zilustrował on pierwszą z większych „wizyt” (wybrano fragmenty opisu): „Jednego dnia w nocy, opanowały Pośpieszkę, Wierszubę, tor wyścigowy i pobliskie pola i lasy, wojska rosyjskie, którym udało się uciec z Prus Wschodnich. Hałas, rzenie koni, nawoływania i komendy rozbudziły mnie z głębokiego snu w mojej małej wili. Wkrótce zaczęto też dobijać się do drzwi i okien. Byli to oficerowie sztabu tych oddziałów. Szukali kwater i schronienia od deszczu [...]. Żołnierze wyłamali drzwi we wrotach do stodoły i rozciągają słomę na legowiska [...]. Trzeba wszędzie postawić ludzi folwarcznych by zapobiec zaproszeniu ognia przez żołnierzy [...]. Kwaterujące oddziały były już zdemoralizowane i kłęską i uciezką, a teraz brakiem kwater i pogodą złą” (IPMS, kol. 127, t. 1, k. 31–32). W przypadku posiadłości Aleksandrowiczów środkiem zaradczym na niespodziewane kwatunki wojskowe okazała się decyzja rosyjskich władz wojskowych o ulokowaniu na dłuższy okres czasu w wyznaczonym miejscu posiadłości oddziału Kozaków: „Sztab księcia Tumanowa, by zapobiec dalszym samowolnym kwatunkom maszerujących oddziałów przez Wilno, za zgodą stryja i nawet z pewną aprobatą postawił w stajniach wyścigowych i na trybunach toru, jako letnie kwatery, sotnię kozaków Czerkiesów. Byli to górale z Kaukazu, na wygląd ludzie dzicy, a w istocie bardzo przychylni i nawet sympatyczni. Ich dowódca sotni zamieszkał w mojej wili. Jego oficerowie i podoficerowie zamieszkali w dużej wili. Tam też zrobili sobie coś w rodzaju kasyna. W stajni Hrycewicza stanęły ich konie, a przy studni kuchnia polowa” (IPMS, kol. 127, t. 1, k. 33). Oddział ten stał się niejako gwarantem, że posiadłości nie będą nękane wizytami innych jednostek. Warto zwrócić uwagę na komentarz Aleksandrowicza pozytywnie oceniający Kozaków. Na tle innych rosyjskich formacji wojskowych powszechnie oddziały kozackie uważane były za wyróżniające się dość drastycznym zachowaniem w stosunku do ludności cywilnej.

Po wybuchu wojny, a szczególnie w okresie, gdy Wileńszczyzna bezpośrednio stała się obszarem działań militarnych, poważnym problemem dla miejscowej ludności były rekwizycje przeprowadzane przez wojska rosyjskie. Stosowano je wprawdzie z zastosowaniem pewnych zasad, za zabierane produkty czy też zwierzęta gospodarskie płacono gotówką lub wystawiano kwity rekwizycyjne, jednak nie ma wątpliwości, że te działania Rosjan były dla społeczeństwa, a szczególnie dla rolników, bardzo dotkliwe. Niemal wszystkie gospodarstwa rolne (zarówno ziemian, jak i chłopów) zostały ogołocone z większości zapasów. Poważnym problemem stał się także dotkliwy brak koni pociągowych⁷. Wobec ewakuacji dużej rzeszy osób trudniących się rolnictwem, w kolejnych miesiącach istniały na wsi poważne niedobory siły roboczej. Rekwizycje dotyczyły także mieszkańców Wilna. W sierpniu 1915 r. na ulicach miasta pojawiło się ogłoszenie gubernatora wileńskiego, który powołując się na rozkaz władz wojskowych ogłosił przeprowadzenie rekwizycji zapasów żywności, także zapasów wyrobów miedzianych, aluminiowych, ołowianych i cynkowych (Niedziałkowska-Dobaczewska 1934: 14). Hryniewicz w swoim pamiętniku wspomina o ogłoszonej przez Rosjan we wrześniu rekwizycji „rowerów i motocykletek, tak w magazynach, jak również prywatnej własności, którą przeprowadzono bardzo ściśle pod karą zwykłej odpowiedzialności (3 miesiące więzienia lub 3 tysiące rubli kary) w razie ukrywania tych przedmiotów. Płacono od 5 do 65 rubli za rower” (LVIA, TPNW, f. 1135, ap. 13, b. 174, l. 9).

Osoby wpływowe były w stanie nieraz ograniczyć skalę rekwizycji. Odpowiednie koneksje pozwoliły Aleksandrowiczom nawet odzyskać jednego z zabranych koni rasyowych. Były to jednak sytuacje wyjątkowe i poszkodowani niemal zawsze musieli godzić się na podejmowane działania. W zachowaniach osób, u których dokonywano rekwizycji, nie dostrzegamy jednak bardziej ostrych przejawów sprzeciwu czy prób czynnego zapobiegania takim działaniom. Wobec obawy przed represjami postawy takie należały do rzadkości. Niektórzy uważali rekwizycje za rzecz nieuniknioną w związku z potrzebami toczącej się wojny. Oczywiście nie przeszkadzało to w ukrywaniu produktów zagrożonych rekwizycją czy nawet zwierząt hodowlanych, co często przynosiło efekty. Rodzina Aleksandrowiczów uchroniła przed rekwizycją kilka zarodowych krów i rasyowych koni, ukrywając je w lesie. W skali masowej do ukrywania różnych towarów posuwali się także wileńscy właściciele składów i sklepów.

Podczas podejmowanych przez Rosjan działań ewakuacyjnych zdarzały się sytuacje, że ludność cywilna stawała przed szansą poczynienia pewnych zapasów i zdobycia towarów deficytowych. Tak stało się w związku z przygotowaniem do wysadzenia budynków stacyjnych i magazynów kolejowych w Wilnie. Bezpośrednio przed planowanym zniszczeniem wspomnianych obiektów pozwolono ludności na przejście różnego rodzaju

⁷ Konie zabierano na potrzeby wojska, nieraz jednak służyły one i do celów prywatnych, tak stało się z parą koni zarekwirowanych u Aleksandrowiczów: „Zabierano do wojska konie zdolne do taborów. Nasza pośpieszkowska ładna para (siwa i kara) jeździła jednak po Wilnie z żołdatem na koźle i żoną komendanta zapasu koni pułkownika Turkulla. Nie potrafił on oprzeć się żądaniu żony, która koniecznie chciała jeździć końmi znanymi w Wilnie i zwracającymi na siebie uwagę. Było w Wilnie sporo takich powozów i koni zarekwirowanych na potrzeby wojny, a służących zasadniczo potrzebom prywatnym. Były to naturalnie nadużycia, ale w Rosji na takie bezprawia nie zwracano uwagi, nawet nie dbano o jego pozory” (IPMS, kol. 127, t. 1–2, k. 44).

zgrupowanych tam towarów. Tadeusz Hryniewicz 16 września zapisał w swym pamiętniku: „Wobec zdecydowanego [już] wysadzenia w powietrze dworca kolejowego można zabierać wszystkie rzeczy i przedmioty, pakunki złożone na stacji towarowej nie wzięte w swoim czasie przez wysyłających, jak również tamże złożoną naftę i drwa, bo wszystkie te rzeczy przepadłyby przy wysadzaniu budynków stacyjnych w powietrze. A już od wczorajszego dnia zastępy ludzi pracujących, i w ogóle uboższej sfery, rzemieślników biedniejszych, rozbierali ile kto mógł zabrać ze sobą, kto drwa, kto naftę, kto jakie przedmioty z porozbijanych paków prywatnych właścicieli. To samo i dziś cały dzień rozbierali te rzeczy” (LVIA, TPNW, f. 1135, ap. 13, b. 174, l. 11–12).

Jeszcze większym zagrożeniem dla mienia mieszkańców Wileńszczyzny niż rekwizycje była stosowana przez wycofujące się wojska rosyjskie taktyka utrudniania przeciwnikowi szybkiego parcia do przodu. Wcześniej wspomniano o stosowaniu zasady zostawiania za sobą „spalonej ziemi”. W przypadku Wileńszczyzny akcja ta w małym stopniu dotknęła samo Wilno, poważnie ucierpiały natomiast tereny rolnicze, w tym bezpośrednio położone w pobliżu miasta. Przed groźbą podpalenia zabudowań stanęły też podwileńskie posiadłości Aleksandrowiczów, udało się jednak im zapobiec. Tak na ten temat pisał autor pamiętnika: „Rano dnia 18 września, po przemarszu kawalerii, zaczął zamierać ruch na trakcie. Od czasu do czasu kłusowały tylko patrole Kozaków. Udało mi się za 100 rubli i nawet groźby użycia mauzera w ostateczności, uratować od spalenia Pośpieszkę. Patrol kozacki miał właśnie rozkaz puścić wszystkie budynki z dymem. Moją groźbą obrony od spalenia, poparli swoją postawą gajowi, jeszcze uzbrojeni w swoje dubeltówki. Na trzech Kozaków, było nas zdecydowanych do użycia broni pięciu. »Urządnik« kozacki, roztropnie zdecydował się na 100 rubli, w zamian za ryzykowne wykonanie rozkazu, którego nikt już skontrolować nie był w stanie i nawet możliwości. Odjechali kozunie nawet pospiesznie, ponieważ gajowy z gajówki nad Wilią telefonował, że kawalerzyści niemieccy przeprowadzają się koło Werek przez rzekę z pomocą łodzi i miejscowych rybaków” (IPMS, kol. 127, t. 2, k. 1). W samym Wilnie wycofujący się Rosjanie zdołali dokonać jedynie niewielkich zniszczeń. Planu wysadzenia mostów praktycznie nie zrealizowano. Mimo prób ich zniszczenia, uszkodzenia były niewielkie. Według Aleksandrowicza mosty uratowano dzięki wręczeniu żołnierzom odpowiedniej łapówki przez władze miasta (IPMS, kol. 127, t. 2, k. 4–5). Poza tym Rosjanom udało się zniszczyć część budynków i magazynów dworca kolejowego. Inne obiekty ucierpiały w niewielkim stopniu.

Rozkaz o ewakuacji wojsk rosyjskich z Wilna został wprowadzony w życie w nocy z 17 na 18 września⁸. Wydarzenie to oczywiście zostało odnotowane przez pamiętnikarzy. Tadeusz Hryniewicz pisał: „W noc z 3 na 4 września [z 17 na 18 września], kiedy się rozpoczął wymarsz wojsk we wskazanych wyżej kierunkach, od czwartej godziny w nocy ziemia tętniła od łoskotu, huku wozów obozu i armat, aż do samego rana do godziny jakiejś ósmej był ten przemarsz przez Tatarską ulicę. Również ciągnęły wojska i artyleria i po drugich ulicach. I tak cały niemal dzień wychodziły z miasta wojska 4 września [18

⁸ Decyzję o zaniechaniu obrony (mimo przeprowadzonych prac fortyfikacyjnych) podjęto po natarciu silnej jednostki niemieckiej kawalerii na Świąciany i oskrzydleniu obrony Wilna. Manewr groził odcięciem części sił rosyjskich.

września]. Przy wyjściu wojsk nie były przez nie dokonywane prawie żadne grabieże i rozboje magazynów” (LVIA, TPNW, f. 1135, ap. 13, b. 174, l. 12).

Wycofanie się wojsk rosyjskich z Wilna uchroniło miasto i jego mieszkańców przed dużymi zniszczeniami i ofiarami śmiertelnymi, jakie byłyby nieuchronne w wypadku realizacji wcześniejszych planów obronnych. Do strat w wyniku działań militarnych jednak doszło. Wcześniej wspomniano o taktyce Rosjan, którzy dokonywali taktycznych zniszczeń na terenach, które opuszczali. Warto wspomnieć i o innego rodzaju zagrożeniach, które dotknęły Wilno w tamtym okresie. Wprawdzie w niewielkim stopniu, ale miasto było obiektem ataków niemieckich samolotów i zeppelinów. Informacje na ten temat znajdujemy w obu pamiętnikach. Nasilenie ataków nastąpiło w pierwszych dniach września. Zrzucane bomby nie wyrządzały dużych strat, jednak odnotowano ofiary śmiertelne zarówno po stronie wojska, jak i ludności cywilnej, także zniszczenia budynków. Takie naloty dotykały całą Wileńszczyznę. Tadeusz Hryniewicz zwracał uwagę, że działania te praktycznie pozostawały bez reakcji wojsk rosyjskich, które w obszarze nalotów nie dysponowały odpowiednim sprzętem do prowadzenia skutecznej obrony (LVIA, TPNW, f. 1135, ap. 13, b. 174, l. 10).

W dniu 18 września 1915 r. do miasta wkroczyły oddziały niemieckie (pozostały w nim do końca wojny). Zajęcie Wilna przez regularne oddziały niemieckie poprzedziła penetracja przedmieść przez grupy zwiadowcze. Jedną z nich dotarła do posiadłości Aleksandrowiczów. Wyszedł jej naprzeciw dobrze znający język niemiecki Stanisław, autor pamiętnika. Udzielił żołnierzom informacji na temat wcześniejszego pobytu Rosjan w najbliższej okolicy, a sam dowódca grupy poczęstowany został śniadaniem. Przychylna postawa Aleksandrowicza wobec oddziału niemieckiego nie uchroniła majątku przed rekwizycją dwóch koni (w ich miejsce pozostawiono konie kulejące). Nie ma wątpliwości, że Stanisław z ulgą przyjął szybkie wkroczenie Niemców, byli oni gwarantem, że nie dojdzie do spalenia posiadłości przez operujących jeszcze w okolicy Rosjan. Aleksandrowicz podzielił się w pamiętniku refleksjami na temat wkroczenia oddziałów niemieckich do samego Wilna: „Niemcy maszerowali ulicami Wilna dumnie i buńczucznie i prezentowali się doskonale. Doskonały wygląd oddziałów, dyscyplina, brak rabunków i maruderstwa były wielkim sukcesem propagandowym organizacji i uzdolnień tego nowego okupanta” (IPMS, kol. 127, t. 2, k. 5). Mieszkańcy Wilna na zmianę sytuacji i wejście Niemców zareagowali ze spokojem, a część społeczności żydowskiej żołnierzy witała nawet ze sporym entuzjazmem, wychodząc na trasy przemarszu z wiązkami kwiatów. Wśród społeczności polskiej dominowały postawy neutralne. Pamiętano o prowadzonej przez Rosjan przez dziesięciolecia polityce antypolskiej (bardziej jaskrawo dostrzegały to osoby wykształcone, bardziej „wytobione” politycznie), z drugiej jednak strony pewną rolę odegrało przyzwyczajenie do dotychczasowych stosunków, względna stabilizacja, także fakt służby wielu osób z najbliższego otoczenia w armii rosyjskiej. Samych Niemców też zresztą postrzegano jako jednego z zaborców. Na łamach pamiętnika Aleksandrowicz pisał: „Wkroczył na nasze ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego nowy okupant, też zaborca zachodnich ziem Polski. Zaczynaliśmy życie pod władzami nowego okupanta, język którego był nam obcy zupełnie i dla większości ludności, szczególnie na wsi, zupełnie nieznanym. Obcy język i też obce wyznanie religijne, były tą barierą, która dodatkowo

dzieliła, a nawet powiększała niechęć obu narodów do siebie, w tym czasie do żołnierza niemieckiego” (IPMS, kol. 127, t. 1–2, k. 45–46).

Bezpośrednio po wkroczeniu oddziałów niemieckich do Wilna, ich dowódca hrabia Traugott Pfeil wydał specjalną odezwę „Do ludności miasta Wilna”. Mówiło się w niej m.in. o tradycjach przyjaźni Niemców i Polaków, autor wyraził też współczucie ludności cywilnej w związku z postępowaniem wojsk rosyjskich: „Koniecznym jest podać do wiadomości powszechnej, że wsie, płonące dookoła, oświetlają czyny rosyjskie”. W odezwie zwrócono uwagę na konieczność zachowania karności i spokoju, by nie było potrzeby podejmowania działań restrykcyjnych. Pfeil uznał, że władzę w Wilnie powinny sprawować dotychczasowe władze miejskie (*Wilno* 1930: 17). Szereg szczegółowych informacji o pierwszych decyzjach Niemców po ich wkroczeniu do Wilna znajdujemy w pamiętniku Hryniewicza. Pisał on m.in.:

– „Dla oficerstwa niemieckiego zostały zajęte trzy hotele: Bristol, Europejski i Georges i to całkowicie. Zarząd Miejski zobowiązany był do karmienia całej tej rzeszy, dając 4 potrawy na obiad z winem (na koszt miasta bezpłatnie, jako gościnność ze strony miasta; miasto utrzymywało całe wojsko w ciągu 11 dni pierwszych, za co otrzymało podziękowanie od władz wojskowych).

– „Dla zabezpieczenia dokonania szeregu zarządzeń wojskowych zostali zatrzymani jako zakładnicy: głowa miasta Michał Węśławski, członek Zarządu Miejskiego Zubowicz i radny dr Rymśza, którzy zobowiązali się jako odpowiedzialni za wszystko, do zachowania spokoju i porządku w mieście. Zarządzenia pierwotne następujące: 1. Porządek w mieście i utrzymanie go w czystości leży w obowiązku Zarządu Miejskiego, co się dokonywać ma za pomocą straży obywatelskiej lub milicji; 2. Stróżowie domów obowiązani są wszyscy bez wyjątku do czyszczenia ulicy dwa razy dziennie – przed 8-mą godziną rano i o 2-giej po południu. Mają dyżurować w nocy co czwarty dom; 3. Unikać zbierania się tłumnego na ulicy, wszelkiego zbiegowiska; idąc po chodniku trzymać się przy rozmijaniu prawej strony, to samo stosuje się i do dorożek i do wozów; 4. Czas zaznaczyć środkowo-europejski, różniący się od petersburskiego o jedną godzinę wstecz, a o 40 minut od czasu miejscowego”.

– „Zostało wywieszane Obwieszczenie w trzech językach: niemieckim, polskim i litewskim nowego gubernatora Wegnera, datowane dniem 21 września 1915 r. o przejściu miasta Wilna we władanie niemieckie i mianowaniu jego gubernatorem miasta, zawierające szereg przepisów, główne z nich: 1. Rozporządzeniom straży należy ulegać bezwzględnie; 2. Osoby cywilne mogą być na ulicy tylko od 5 rano do 10 godziny wieczorem; 3. Miarodajnym jest czas niemiecki; 4. Potwierdzają się i dla miasta Wilna zarządzenia feldmarszałka Hindenburga z dnia 7 i 8 maja 1915 r. czysto wojennego charakteru (np. o złożeniu wszelkiej broni i amunicji w trzy dni do Komendantury); 5. Podlegają karze śmierci lub ciężkiego więzienia nie mniej niż 10 lat: a) kto będąc rosyjskim wojskowym nie zamelduje się do Komendantury, b) kto przechowuje wojskowe osoby rosyjskie lub nie zawiadomi o miejscu pobytu ich, c) kto zostanie schwytany na rabunku, d) kto wiedząc o wypadku śmierci nie zawiadomi Komendantury w trzy godziny o tym; 6. Wszystkie zakłady handlowe w mieście obecnych właścicieli winne być otwarte i w szyldy firmowe niemieckie zaopatrzone; 7. Kobietom złego prowadzenia zabrania się narzucać żołnierzom

niemieckim i takie kobiety, cierpiące na choroby weneryczne, będą aresztowane; 8. Bez pisemnego pozwolenia Komendantury nie mogą być chowane żadne zwłoki; 9. Rubel ma wartość 1 marki i 60 fenigów (1 marka = 60 kopiejek). Tak więc z dniem 8 (21) września Wilno przeszło pod niemieckie jarzmo i zaczęło inne życie” (LVIA, TPNW, f. 1135, ap. 13, b. 174, l. 14–15).

Na negatywny stosunek społeczeństwa do Niemców niewątpliwie wpływały ich różnego rodzaju decyzje i działania: prowadzono politykę eksploatacji gospodarczej zajętych terenów mimo wyczerpywania się takich możliwości; ograniczono swobodę podróży; na zasadzie przymusu wcielano ludność cywilną do oddziałów robotniczych wykonujących prace ziemne, drogowe i leśne (podobne działania wcześniej prowadzili i Rosjanie). Na stosunek do władz i wojsk niemieckich niewątpliwie wpływała prowadzona przez nie polityka aprowizacyjna. Na analizowanym obszarze szybko zaczęto odczuwać znaczne pogorszenie sytuacji żywnościowej. Na przełomie lata i jesieni 1915 r. Wilno i Wileńszczyzna nie przeżywały jeszcze poważniejszych kłopotów w tym zakresie. Zapasy były na wyczerpaniu, ale sytuacja nie była tragiczna. Już jednak po pierwszych tygodniach pobytu Niemców w Wilnie i jego regionie, na skutek rekwizycji, także masowego wykupywania produktów przez żołnierzy niemieckich (część z nich wysyłana była do rodzin w Niemczech), aprowizacja ludności cywilnej radykalnie się pogorszyła. Dochodziło nawet do przypadków śmierci z powodu niedożywienia wśród biedoty wileńskiej, szczególnie wśród Żydów. Ostrożny i unikający przesady w kreślonym obrazie, Aleksandrowicz tak przedstawiał sytuację aprowizacyjną w Wilnie po kilku miesiącach pobytu Niemców w mieście: „Na ulicach zaczęli padać z głodu początkowo ludzie starzy. Wkrótce zabrakło miejsca w szpitalach. Sam widziałem ludzi konających z wycieńczenia na ulicach dzielnicy żydowskiej biedoty” (IPMS, kol. 127, t. 2, k. 15). Obraz tragicznej sytuacji żywnościowej w Wilnie znajdujemy także w innych pamiętnikach. Relacjonując otwarcie w grudniu 1915 r. kuchni wydającej posiłki dla najbiedniejszych Żydów, jeden z jej założycieli hrabia Wacław Wincenty Łubieński pisał: „Tłumy Żydów; od razu rozsprzedano z górą 100 obiadów. Łapczywie jedli, zgłodnieli jak wilki czy psy, gorącą strawę. Nie czekano na łyżki na stoły – garnkami, miskami jedli, dziękowali i znowu pili. Cieszyli się jakby nie wiem jakie tam były smakołyki, a było to trochę gorącej zupy z kaszą i kilku kartoflami, nawet bez chleba. Śnieg wielkimi płatami wpadał im do misek, gdyż z braku ukończenia szopy na jadalni ludzie na dworze jedli, siadali na ziemi, kładli się na śniegu lub stojąc pchali się do kuchni z jadłem. Głód wszystkie twarze wykrzywił” (LVIA, TPNW, f. 1135, ap. 20, b. 733, l. 36–37).

Zajmowane ziemie, wcześniej będące w posiadaniu Rosji, Niemcy traktowali jako teren zdobyczy, stąd w maksymalnym stopniu starali się je eksploatować. Bezpośrednio musiało się to odbijać na ludności cywilnej. Również traktowanie społeczeństwa nie było najlepsze: arogancja, buta, a nawet przypadki znęcania się fizycznego niestety nie należały do rzadkości. Trzeba pamiętać, że Wileńszczyzna znajdowała się na terenie położonym w bezpośrednim sąsiedztwie frontu, stąd dodatkowe obostrzenia wprowadzone przez władze wojskowe.

Analizowane teksty zawierają bogaty i wartościowy materiał na temat dziejów Wilna i Wileńszczyzny w latach Wielkiej Wojny. W tym okresie za szczególnie ważny należy

uznać okres, w którym władze i wojska rosyjskie zostały zastąpione przez niemieckie. Wiadomości zamieszczone w pamiętnikach dotyczą różnych sfer funkcjonowania miasta i regionu w tym okresie. Szczególnie ciekawe są obserwacje obu autorów na temat przygotowań Rosjan w związku ze zbliżającą się linią frontu. Mimo planowanej obrony w Wilnie przeprowadzono w szerokiej skali ewakuację urzędów i różnego rodzaju instytucji. Obowiązkiem wyjazdu objęto wybrane grupy społeczeństwa: poza przedstawicielami władzy, pracownikami niektórych instytucji, osobami w wieku poborowym, ewakuacja w pewnej skali dotyczyła nawet włościan i robotników rolnych. Na wyjazd w obawie o życie i zdrowie własne i rodziny decydowały się nieraz także osoby, na których takiego obowiązku nie nałożono. Z analizy pamiętników wynika, że podczas wkraczania wojsk niemieckich do Wilna miejscowe społeczeństwo przyjęło w większości postawy neutralne. Wprawdzie ludność zapewniano o nowej jakości, jeśli chodzi o traktowanie poszczególnych narodowości, jednak na większe swobody nie zezwolono. Oczywiście w dużym stopniu związane to było z toczącymi się w tamtym regionie operacjami militarnymi, temu były podporządkowane inne działania.

Wykaz skrótów

- ap. – *aprašas* (podzespół – archiwa litewskie)
- b. – *byla* (teczka – archiwa litewskie)
- f. – *fondas* (zespół – archiwa litewskie)
- k. – karta
- l. – *lapas* (karta – archiwa litewskie)
- kol. – kolekcja
- LVIA – *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie)
- TPNW – Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie
- IPMS – Instytut Polski i Muzeum im. Władysława Sikorskiego w Londynie

Bibliografia

Źródła archiwalne

- IPMS, kol. 127, t. 1–2.
- LVIA, TPNW, f. 1135, ap. 13, b. 174.
- LVIA, TPNW, f. 1135, ap. 20, b. 733.

Źródła drukowane

Spisy ludności m. Wilna za okupacji niemieckiej od dnia 1 listopada 1915, 1919. Oprac. M BRENSZ-TEJN. Warszawa: Drukarnia Wydawnicza.

Opracowania

- NIEDZIAŁKOWSKA-DOBACZEWSKA, W., 1934. *Wilno i Wileńszczyzna w latach 1914–1920*. Wilno: Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego.
- RACHUBA, A.; KIAUPIENĖ, J.; KIAUPA, Z., 2008. *Historia Litwy: Dwugłos polsko-litewski*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Wilno i Wileńszczyzna: Zarys monograficzny*, 1930. T. 1. Wilno: Wydawnictwo Wojewódzkiego Komitetu Regionalnego.

Marek Przeniosło

Jan Kochanowski University in Kielce, Poland
Research interests: Polish society in the 20th century

Małgorzata Przeniosło

The Jan Kochanowski University in Kielce, Poland
Research interests: history of science and education, history of charity and social assistance

VILNIUS AND THE VILNIUS REGION IN THE PERIOD OF EVACUATION OF RUSSIAN ARMY AND AUTHORITIES IN 1915**Summary**

Initially, the military operations during World War I were advancing at some distance from Vilnius. The offensive of the Central Powers directly threatened the city as late as in the summer of 1915. At that moment preparations started to evacuate important offices, economic and financial structures from Vilnius. Also, the people employed in these institutions, especially those of executive level, started to gradually leave the city (usually with their families). The intensification of this flight came in late August and September. The men of military age were being evacuated as well. A large number of the inhabitants of the Vilnius region sympathized with the Russians, which was understandable given the fact that their cousins and relatives served in the tsarist army. Some remained neutral. After the outbreak of the war the requisitions made by the Russian army were a serious problem for the population. They were especially acute for the farmers. The tactics of "burned land" used by the retreating Russian troops was an even greater threat to the residents of the Vilnius region and their property. Although the action did not much affect Vilnius, it had a serious impact on the rural areas in the region, including those located in the direct vicinity of the city. On 18 September 1915, the German troops entered Vilnius. The residents of the region responded calmly to the change of the situation, there were no cases of panic. The occupied lands, previously held by Russia, were treated by the Germans as a loot, hence they were exploited to the maximum extent. It was directly reflected in the quality of life of the civilian population.

KEY WORDS: World War I, history of Vilnius, diaries

Marek Przeniosło

Jano Kochanovskio universitetas Kielcuose, Lenkija
Moksliniai interesai: XX amžiaus lenkų visuomenė

Małgorzata Przeniosło

Jano Kochanovskio universitetas Kielcuose, Lenkija
Moksliniai interesai: mokslo ir švietimo istorija, labdaros ir socialinės paramos istorija

VILNIUS IR VILNIAUS REGIONAS RUSŲ ARMIJOS IR VALDŽIOS INSTITUCIJŲ EVAKUACINIŲ LAIKOTARPIU 1915 m.**Santrauka**

Pirmojo pasaulinio karo pradžioje karinės operacijos vyko toliau nuo Vilniaus. Pagrindinių jėgų puolimas gąsdino miestą 1915 m. vasarą. Tuo laikotarpiu pradėta ruošti iš Vilniaus evakuoti svarbias įstaigas, ekonomines ir finansines struktūras. Asmenys, dirbantys šiose institucijose, ypač priklausantys vykdomajai valdžiai, pradėjo pamažu vykti iš miesto (dažniausiai su šeimomis). Bėgimas itin paspartėjo rugpjūčio pabaigoje ir rugsėjį. Šaukiamo amžiaus vyrai taip pat buvo evakuoti. Daug Vilniaus regiono gyventojų palaikė rusus. Tai buvo suprantama, nes jų pusbroliai ir giminaičiai tarnavo caro armijoje. Kai kurie gyventojai laikėsi neutralios pozicijos. Karui įsiliepsnojus, didele gyventojų problema tapo rusų armijos vykdoma rekvizicija. Ji buvo itin sunki našta ūkininkams. „Išdegintos žemės“ taktika,

taikyta besitraukiančių rusų karinių pajėgų, kėlė dar didesnę grėsmę Vilniaus regiono gyventojams ir jų nuosavybei. Nors veiksmai neturėjo didelės įtakos Vilniui, įtaka regiono kaimo vietovėms, taip pat ir esančioms netoli nuo miesto, buvo didelė. 1915 m. rugsėjo 18 d. vokiečių daliniai įžengė į Vilnių. Regiono gyventojai į pasikeitusią situaciją reagavo ramiai, panikos atvejų nepasitaikė. Rusijos prieš tai okupuotos žemės tapo vokiečių grobiu ir buvo maksimaliai naudojamos. Tą tiesiogiai atspindėjo civilių gyventojų gyvenimo kokybė.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Pirmasis pasaulinis karas, Vilniaus istorija, dienoraščiai.

Gauta 2014 04 15

Priimta publikuoti 2014 08 11